

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2020-11

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

МУНДАРИЖА

АРХИТЕКТУРА ФАНЛАРИ

Дурдиева Г.С., Рустамов И.О. Основные принципы реконструкции исторической части г.Хивы	6
Исматов С., Рабиев Ф. Қишлоқ жойларида якка тартибда қуриладиган уй-жойларни миллий анъаналар асосида замонавий тарзда қуришнинг айрим масалалари	8

БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Yo`ldoshev K.R., Yusupov H.R, Raximov Sh.Sh. Xorazm viloyati sharoitida euxorniya suv o`simligini ko`paytirish va undan oqova suvlarni tozalashda foydalanish	10
Абдукаримов Ш. С., Мақамов А.Х., Бобохужаев Ш.У., Санамьян М. Ф., Буриев З.Т. Ғўзанинг 4 хромосомаси алмашган дурагай авлодларини ssg маркерлар ёрдамида молекуляр ўрганиш	12
Абдулазизова Ш.К. “Сурхон” давлат кўриқхонаси куруклик моллюскалари	14
Аннамуратова Д.Р., Тажиева О.А., Жуманазарова Н.Ж. Соя уруғига экишдан олдин ишлов беришнинг ўсимликларнинг ўсиши, ривожланиши ва ҳосилдорлигига таъсири	17
Арепбаев И.М., Аметова Н.И., Аметов Я.И., Жуманов М.А., Матекова Г.А., Турдыбаев К. Қорақалпоғистонда қашқалдоқ <i>Fulica atra</i> экологияси бўйича материаллар	19
Бекчанов Х.У., Бекчанов М.Х., Комилжанова Г.К. Фауна семейства пяденицы - (Geometridae) в условиях Хорезмского оазиса	22
Болтабоев А.С., Кўчқоров А.Х., Ибрагимов Қ.С. Хоразм вилояти Хива тумани ғўза ва беда агроценозида ҳамда сабзавот экинларида тарқалган мирид (<i>Miridae</i>) қандалаларнинг турлар таркиби ва ўсимликлар билан озикланиши	26
Наджиёв Ж.Н., Арамов М.Х., Тўраев Д.Ш. Бақлажон биринчи авлод (F ₁) дурагайларида гетерозис самарадорликнинг намоён бўлиши	29
Раззақов Қ.Б., Ганджаева Л.А., Абдуллаев И.И., Отаев О.Ю. Хоразм вилояти қарам агроценози фитофағларининг тур таркиби	32
Рашидова Д.К., Амантурдиев Ш.Б., Оксенгендлер Б.Л., Рашидова С.Ш. Механизм действия нанопрепаратов на длину проростков	37
Рашидова Д.К., Якубов М.М., Шарипов Ш.Т., Мамедов Н.М. Качество производства элитных семян хлопчатника	44
Тешабоева Ш.А., Мустафаев И.М. Ўзбекистонда Бухоро бодоми (<i>Amygdalus bucharica</i> korsh.) да учрайдиган замбуруғ касалликлари ва уларни тарқалиши	49
Хасанова Л.Ю. Выделение бактериальных штаммов по активности амидазы из разных источников	53
Яхьяев Х.К., Рахмонова Г.Р. Ўзбекистонда етиштирилаётган қовун навлари зараркунанда ва касалликларига қарши кураш чоралари	55

ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Abdullayev F.O., Matkarimov I.B. Hududning sayyohlik brendini yaratishda raqamli marketing	59
Babajanov J.F. Kichik biznesning davlat iqtisodiyotidagi o`rni	61
Matyakubov U., Akhmedov Sh. Exploring cluster approach development of tourism industry	63
Бойманов Э.Ф. Ўзбек тили манбаларида қўлланган илк туристик терминлар хусусида	66
Ғуломова Н.Ф., Бекчанов Д.М. Худудларда рақамли иқтисодиётни жорий этишнинг тайёрлигини баҳолаш усули	69
Джуманова А.Б. Совершенствование управление использовании материальных запасов унитарного предприятия “O`ZTEMIRYO`LMASHTAMIR”	75
Джуманова А.Б., Султанова С.М. Преимущества учета затрат и финансовых результатов внутрипроизводственных сегментов предприятия	78
Кушакова М.Н. Малый бизнес и частное предпринимательство- жизненная необходимость экономического роста	80
Орипов А.А. Ижтимоий-иқтисодий тизимларда хизматлашув даражаси ва рақамли хизматлар самарадорлигини оширувчи бошқарув механизмларини такомиллаштириш	81
Салаев С.К., Ражабов А.Х. Инновацион таракқиёт моделига ўтишда хориж мамлакатларининг айрим тажрибалари	86
Султанова С.М., Джуманова А.Б. Практические вопросы информационного обеспечения учётного процесса в АО «Ўзбекистон темир йўллари»	92

ТАРИХ ФАНЛАРИ

Abdunosirova H.E. Ilm-fan va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning dolzarb masalalari	95
Allanazarov S.B. Qadimgi xorazmliklar yashagan geografik hudud hamda ularning antropologik tuzilishi	97
Begmatov R.A. Mahmudxo`ja Behbudiyning badiiy ilmiy merosi va uning yoshlar ma`naviyatini shakllantirishdagi o`rni	100
Xamrayeva N.N. Yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda milliy va umuminsoniy	

qadriyatlarining o'rnini	102
Абдримов Б.М. Хазария ва Булғордаги хоразмликлар	104
Абдуллаев З. Туркистонда зўрликка, мусодарага йўналтирилган қарорлар	109
Агзамходжаева Ш.С. Нажмиддин Кубронинг ватанпарварлик рамзи ёшлар учун ибрат намунаси	112
Амонов М.У. XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-муҷаддидия тариқати билан боғлиқ меъморий ва эпиграфик маълумотлар	114
Гаффоров Я.Х. Буюк ипак йўли – илм-фан ва маданиятлар бирлашуви йўлидир	123
Ғуломов Х.Ғ., Кенжаева Н.С. Помир баланд тоғ экспедициясининг ташкил этилиши, тузилиши ва аҳамияти	127
Ибрагимов Б. Қорақалпоғистон янги тарихи юрт фидойилари хотирасида	
Косымбетова Д. Латинизация в Каракалпакстане 1928-1940-е годы	
Махмудова Н.Б. «Кяризы» и «кяризные» суды	
Мирзаев Б.Н. Бароқхон ёхуд Наврўз Аҳмадхон шахсининг ёзма манбалардаги тавсифи ..	
Нарманов Ф.А. XX асрнинг 20-30 йилларида қизил чойхоналар фаолияти	141
Нормуродова Г.Б., Аҳмедова З. XIX аср иккинчи ярми - XX аср бошларида Самарқанд вилоятининг баъзи демографик масалалари хусусида	144
Нуруллаева Н.К. Культурное взаимодействие и взаимообогащение народов Хорезмского оазиса	147
Расулова Н.С. Сиёсий партиялар шаклланишининг объектив зарурати	149
Рашидов Ш.Т. СССРдаги “Илиқлик” ва унинг Ўзбекистондаги ижтимоий ҳаётга кўрсатган таъсири	152
Саитқасимов А. Марказий осие алломалари илмий қарашларида инсон ва жамият муносабатлари таҳлили	155
Тожиёва Ф. Хива хонлигида кулчилик муносабатлари	158
Торениязов Ж. Научное исследование истории каракалпаков, проживавших в Южном Приаралье	160
Тўпчиев У.С. Туркистон ўлкаси иқтисодиётида виночилик саноатининг ўрни	162
Турдалиев Ж.Р. Илк ўрта асрларда Суғдада шишасозликнинг ривожини	164
Хантов Б.Т. Ёшлар маънавиятини юксалтиришда жаҳид адибларининг ўрни	167
ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ	
Axmedova Sh.M. The basis of teaching speaking in literature	170
Bozorov S. Badiiylik mezonlari va konflikt talqini	171
Donieva D.P. Effective ways of teaching geminant consonants in Uzbek and English languages	174
Haydarova D. Improving the methodology of teaching English	175
Husanova R.X. Fariduddin Attor asarlari g'arb olimlari tadqiqotlari talqinida	177
Islomov D.Sh. Abdulla Qodiriyning hayoti va uning o'zbek adabiyotiga qo'shgan hissasi	179
Kabulova G.U., Kim S.T. Erkin A'zam nasrida kinoya va uning ko'rinishlari	181
Komilov J.K. Process of forming alphabetic system for successful communication	183
Kudratova Sh.K. Tarjimoni nazmiy va nasriy bayon etilishi	185
Nashirova Sh.B., Nashirova D.B. Innovative methods of distance language teaching for non-philological faculties	186
Odinayeva N. Motivation and communication in distance learning of foreign languages	188
Pulatova N. Innovative approach to teaching a foreign language	189
Radjabov R.R. Moyens d'exprimer du sens futur dans les constructions hypothetiques	191
Rakhimova M.T. The use of authentic materials in teaching german	193
Raxmonov D.X. Nutq texnikasi	194
Safarova Z.R. Development and formation of media-competence in teaching foreign languages	196
Saidova M.U. Kris Boldikning “The concise Oxford dictionary of literary terms” lug'atidagi adabiyotshunoslik terminlarining semantik tahlili	198
Saidova Z.U. Organization of the educational process in the framework of a multi-level approach to teaching English	200
Tursunova M.E. Ispan tilida omofonlarning berilishi	202
Tursunova M.E. Ispan tilida rang belgilarining grammatik xususiyatlari	204
Абдурахманова М.У. Тиббий терминологияда юнонча-лотинча ўзлаштирма сўзлар	205
Адамбаева Н.К. “Фирдавс ал-иқбол” асарининг Ю.Брегель таржимасига хос хусусиятлари	207
Бобоҷонова Н. Ҳабиб Саъдуллоанин “Юсуф ва Зулайҳо” драмасида анъанавий сюжет талқини	210
Бобокалонов П.Р. Каноник модели нутқий ҳосилаларнинг толерантлик аксиомаси тадрижий ривожини билан боғлиқлиги	214
Ғазиева М.М. Нутқ темпининг функционал белгилари хусусида	217
Дўстова С.С. “Тазкирай шуаро”нинг яна бир қўлёзмаси	220
Зокирова Н.С. Теория транслатологии: от переводческой традиции к транслатологии	222
Икромов Х.М. Из истории становления клинических терминов	225

Каюмова Ш.К., Бўриқулов О.О. Лексик бирликларни таржима қилиш муаммолари	227
Қосимова Н.Ф., Рузиева Н.Х. Инглиз тилида хушмуомалалик категорияси ва унинг ижтимоий- лисоний воқелиниши	229
Кўзиев У.Я. XX асрда ўзлашма сўзларнинг меъёрлашуви масаласи	232
Отажонов М. Мифнинг бадий контекстдаги семантик вазибалари	235
Садинова Н.У. Иш юритиш терминологиясида вариантлик ҳодисаси	
Эрматов И.Р. Ўзбек тили ундош фонемалари тизимда гипероним-гипонимик мун	
Юсубова Р.Н. Киновий тежамнинг лингвопоэтик имкониятлари	

5/314

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ФАНЛАРИ

Ахмедов Ж.Х., Жабборов Ж.С., Холлиев Э.Э., Ахмедов Д.Д. Назорат кўчатзорида парваришланган ғўза тизмаларининг технологик сифат курсаткичлари	246
Баратова М.Р., Қосимова Ш.М., Бустонова С.С., Хидирова Н.К. Эффективность биостимулятора Учкун при выращивании огурца (Cucumis sativus L.) в условиях Андиганской области	247
Матякубов С.К., Санамьян М.Ф., Намазов Ш.Э., Бобохужаев Ш.У. Турлараро чатиштириб олинган F ₁ – F ₃ дурагайлариинг айрим цитогенетик тахлил	251
Мирзаев Л., Садулаев А. Қорақалпоғистон Республикаси Оролбўйи худуди тупроқларининг унумдорлигини оширишда ўтмишдош дон-дуккакли экинлардан сўнг ғўзада минерал ўғитларнинг мақбул қўллаш меъёрларини ишлаб чиқиш	252
Низомов Р.А., Садуллаев С.М., Халимова М.Ў. Хоразм вилоятида етиштириладиган кечпишар қовун генофонди таркибидаги айрим навларининг ўсиши ва ривожланиши	257
Рузметов М.И. Самарқанд вилояти яйлов тупроқларининг морфогенетик хусусиятлари	260
Турдиметов Ш.М. Мирзақўл воҳаси тупроқлари мелиоратив ҳолатининг ўзгариши	264
Саимназаров Ю.Б., Якубов М.М., Шерипбаев Н.С. Олма дарахтининг танасини турли симбағазларга мослаб шакллантириш усулларининг ҳосилдорликка таъсири	267
Турғунов М.М., Пулатов М.К. Суғориладиган ўтлоқи тупроқларда заҳарли тузлар миқдорини лазерли текислаш таъсирида ўзгариши	270
Худайев И.Ж., Фазлиев Ж.Ш. Қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришнинг сув тежамкор техника ва технологияси	272
Шомуротов Ш.Ш. Сув ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари	275
Яхекулова М.А., Жураева К.Т. Влияние биостимуляторов на рост развитие и урожайность подсолнечника	277

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Abdumalikova Z.I. Pedagogik qobiliyat va uning asosiy turlari	280
Mirzayev S.A. Pedagogik faoliyatiga kreativ yondashuv	281
Muhammadjonov M.Sh., Tursunov A.Sh. The use of new pedagogical technologies and their importance in the educational process	283
Nishonova M.M., Qipchaqova G.M. O'quv jarayonini tashkil etish texnologiyalari bo'yicha xalqaro integratsiya	284
Qipchaqova G.M., Nishonova M.M. Tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish	286
Qipchaqova Yo.H., Mirzasharipova M.D. Tarbiyachi va uning jamiyatda tutgan o'rni	287
Rahmatshoyev I.N., Muhtorov D.N., Sobirov M.N. The positive and negative of online learning	289
To'xtayev N.T. Yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning pedagogik jixatlari	290
Джалолова Д.Ф., Нематова Л.Х., Худойбердиева С.Н. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик компетенцияларини шакллантиришда интерфаол ўқитиш методлари имкониятлари	292
Қодиров Х.М. Дарс самарадорлигини оширишда инновацион педагогик технологияларни қўллаш зарурати	298
Саидова Х.Х., Эргашева М.Р. Қобилият ва истеъдодга, ўқитувчининг педагогик фаолиятига психологик ёндашув	299

ТЕХНИКА ФАНЛАРИ

Зойирова С.З., Камалова М.Б. Полиэтилен материалларидан тайёрланган қоплама симларининг хоссалари	302
Неъматова С.Ў., Тешаева М.Ш., Исмаилов С.Ш. Чикинди полимерларга ишлов бериш асосида янги композициялар олиш технологияси	306
Ниязова Р.Н., Хужакулов К.Р. Основные теоретические принципы оптимизации жирующих композиций и экологические проблемы жирования кож хромового дубления	308
Садикова М.М. Совершенствование технологии и оборудования полимерных композиционных материалов в пищевой промышленности	309

ТАБРИК

Илмга бағишланган умр	311
-----------------------------	-----

-To Hamidulla?

Yeah, I can wait a little bit.

-Do you want this –the chairman said with astonishment. Hamidulla has a house and he has to patience a bit. Then he is a new worker and he hasn't worked much more as you. So you know friend, then there won't any bad words about us. It doesn't matter for us.

This year won't be cold..!

Glossary

1. Bodom -Almond
2. Mag'iz –kernel
3. Kishmish – Pi seedless grapes
4. Irim –Superstition
5. Nechog'li –to what extend
6. Chimirmoq –Frown
7. Oqsamoq –Limp
8. Silatmoq –Stroke
9. Yo'rgak –diaper
10. G'am –sorrow
11. Mayiz –raisin
12. Turshak –dried apricot
13. Matal –adages
14. Po'stak –sheep skin
15. Mudramoq –doze
16. nimjon –feeble
17. Egat –furrow
18. Kasalmand –ailing
19. Sharmanda –disgrace
20. Ariq –Irrigation ditch
21. Pechka –oven
22. Ko'mir –coal
23. Hafsala –willingness
24. Somon –cut strow
25. Lapashang –Muddler

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Рахимов Ф. Таржима назарияси ва амалиёти. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. Тошкент-2016. 176 б.
2. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации. - Москва: УРСС, 2004.
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод. - Москва: МО, 1975. - 190 с.
4. Виссон Линн. Практикум по синхронному переводу с русского на английский. - Москва, 2000. - С. 200.

УЎК 81-11

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ХУШМУОМАЛАЛИК КАТЕГОРИЯСИ ВА УНИНГ ИЖТИМОЙ-ЛИСОНИЙ ВОҚЕЛАНИШИ

Н.Ф. Қосимова, PhD доцент, Бухоро давлат университети, Бухоро
Н.Х. Рузиева, ўқитувчи, Бухоро давлат университети, Бухоро

Аннотация. Мақолада хурмат категориясининг ўзига хос хусусиятлари ва хурмат стратегияларини фаоллаштирувчи лисоний воситалар тузилиши жиҳатидан ўзаро фарқи ўрганилган. Ҳозирги замон тилишуосларининг мазкур муаммога доир қараш ва таълимотлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: социопрагматика, хурмат тамойили, ижтимоий статус, «салбий» ва «ижобий» образлар, маданий статус, салбий хурмат стратегияси, мулоқот акти, образни сақлаш-қадрлаш

Аннотация. В статье исследуются особенности категории вежливости и различие структуры лингвистических средств активизирующие стратегии вежливости. Приводится анализ взглядов и учений современных лингвистов касательно данной проблемы.

Ключевые слова: социопрагматика, принцип вежливости, социальный статус, «негативный» и «положительный» образ, статус, стратегия негативной вежливости, коммуникативный акт, акт спасения образа

Abstract. The article investigates the features of the category of the politeness and the difference of the structure of the linguistic means activating the strategies of politeness. The analysis of views and doctrines of modern linguists concerning this problem has been provided.

Key words: sociopragmatics, politeness principle, social status, negative face and positive face, cultural status, negative politeness strategy, speech act, face saving act

Кириш. Инсон - бу атрофдаги одамларнинг объектив идрок аксидир, улардан ҳар бири ўзига хос хусусиятларни, одатларни ёки ғояларни ўзлаштириб олади ва уларнинг асосида ўз навбатида ўз хатти-ҳаракатларини куради. Бизнинг ҳар биримиз яхши сўзларни эшитишдан ва атрофимиздаги одамларнинг табассумларини кўришдан мамнун бўламиз. Бу далда беради, ўзига ишонч кўшади. Бирор киши доимо онгсиз равишда унга яхши муносабатда бўлганларга яқин бўлишни хоҳлайди. Шу билан бирга, ҳеч биримиз кўполлик ва тажовуздан мамнун бўлмаймиз. Шунини ҳисобга олган ҳолда, инсоният бир-бирига салбий таъсирини минималлаштириш учун узоқ вақтдан бери жамиятда ахлоқ қоидалари ва нормалари тизимини ишлаб чиқди.

Хушмуомалалик категорияси ҳақида сўз юритишдан олдин хушмуомалалик тушунчасининг тил корпуслари, яъни корпус тилшунослигида берилиши ҳақида сўз юритсак. Тил корпуси ва у билан боғлиқ бўлган фан, яъни корпус лингвистикаси XX асрнинг охири XXI аср бошида тилшунослик ва тил ўқитиш методикасига шиддат билан кириб келган янги йўналишдир. Тил корпусини яратиш ҳамда корпус лингвистикасини ривожлантириш тилшунослик, тил ўқитиш методикаси соҳаларидаги долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Корпус лингвистикаси тилшуносликнинг бир бўлими бўлиб, матн корпусларини ишлаб чиқиш билан шуғулланади. Британия Миллий Корпуси бўлган Оксфорд Инглиз Корпуси (The Oxford English Corpus) да хушмуомалалик (politeness) сўзига оид маълумотлар, бу тушунчага ёндош сўзлар, турли жанр ва услубдаги мавжуд манбалар, адабиётлар, интернет манбаларидан олинган гаплар, матн материаллари келтириб ўтилган бўлиб, шу соҳада изланаётганлар учун жуда фойдали маълумотлар берилган. Бинобарин, фойдаланувчи (талаба) аниқ саволларига жавоблар топиш, ўрганилаётган тилнинг реал табиий ҳолатини кўриш, унинг тарихий, географик, ижтимоий жиҳатдан вариативлигини исботлаш каби имкониятларга эга бўлади. Оксфорд Инглиз Корпусида (The Oxford English Corpus) 2 миллиарддан ошқ XXI аср сўзлари келтириб ўтилган бўлиб, бу тил ўрганувчилар учун сўзларнинг қўлланилиши улкан захира ҳисобланади. Оксфорд Инглиз Корпусида сўзлар асосан 20 та соҳа доменларига бўлинган ва яна ҳар бири махсус категорияларга ажратилган. Хушмуомалалик тушунчасига оид 5,610,260,350 сўзлар жойланган. Аммо Ўзбек Корпус Лингвистикаси ҳали ҳам ечимини кутиб турган масаладир.

Асосий қисм. Д.В. Дмитриева изоҳли луғатида кўра, хушмуомалалик - хушмуомалалик фазилати, одоб-ахлоқ, жамиятда ўзини тутиш қобилиятидир.

Хушмуомалалик деганда, одатда, одамлар билан ҳурмат ва хушмуомалалик билан алоқа қилиш, мурасага келиш ва қарама-қарши фикрларни тинглашга тайёрлик тушунилади.

Одамлар ўртасидаги алоқа икки даражада содир бўлади - оғзаки ва оғзаки бўлмаган. Оғзаки бўлмаган даражани имо-ишора тили ва танамизнинг турли хил "сигналлари" сифатида аниқлаш мумкин. Оғзаки даражада, алоқа тил бирликлари ёрдамида амалга оширилади.

Тил инсоният маданиятидаги энг муҳим белги тизими, бўлиниш, таснифлаш ва нутқий алоқа ва концептуал фикрлаш орқали амалга ошириладиган тажрибани индивидуал равишда тасдиқлаш воситасидир.

Хушмуомалалик маданий ҳодиса, шунинг учун битта маданиятдаги хушмуомалаликни бошқасида ғалаги ёки ҳатто кўпол деб ҳисоблаш мумкин. Натижада, битта тилда мулоим деб ҳисобланадиган нарса, бошқа тилга таржима қилинганда, ҳар доим ҳам қабул қилинмайди. Одатда, хушмуомалалик одамларга бир-бирларининг даврасида ўзларини қулай ҳис қилишларига ва муносабатлардаги кескинликларнинг олдини олишга имкон беради.

Муайян тилга хос бўлган, маълум бир ҳудудда кенг тарқалган мулоим иборалар ва тилни билмаслик, суҳбатдошлари унинг ниятларини нотўғри тушунган тақдирда, одамни жуда оғир вазиятга олиб келиши мумкин.

Хушмуомалаликнинг мақсади самарали ўзаро таъсир қилиш, коммуникатив ниятларни муваффақиятли амалга оширишдир.

Хушмуомалалик хусусиятлари:

1) (потенциал) тўқнашувнинг олдини олиш учун маърузачи ва қабул қилувчилар ўртасида юзага келиши мумкин бўлган тажовузларни бошқариш;

2) тартибга солиш - ижтимоий мувозанатни ва дўстона / шериклик алоқаларини яратиш ва қўллаб-қувватлаш;

3) ҳимоя ёки ўзига йўналтирилган - самарали нутқий таъсир ўтказиш ва ўзини салбий баҳолардан ҳимоя қилиш мақсадида ўз имиджида ишлаш;

4) можароларни гапирувчи ва қабул қилувчига энг кам зарар билан ҳал қилиш.

Императив - бу феълнинг императив кайфияти орқали сўровни тўғридан-тўғри ифодалаш усули. Агар ўзбек тилида императив сўровнинг энг таниш ва кенг тарқалган тури бўлса, унда инглиз тилида вазият мутлақо бошқача, сўровни ифодалашда императивдан фойдаланиш жуда чекланган ҳолатларда ва фақат қариндошлар (дўстлар, оила аъзолари) билан норасмий алоқада рухсат этилади. Қоида тариқасида, у модификаторлар ёки якуний формат билан бирга келади:

"Hang on a minute, please" - "Бир дақиқа кутинг, илтимос".

"Pass me my handbag, my dear" – "Менинг сумкамни узатинг, азизим".

"Just keep it for me" - "Мен учун уни сақлаб туринг".

Е. Ринтел томонидан олиб борилган тадқиқот натижаларига кўра, императив томонидан билдирилган талаб инглиз тилида сўзлашадиган жамиятда 34,4% паст даражадаги хушмуомалалик билан қўлланилади, бундай баёнотларнинг ўртача даражаси атиги 3,1% ни ташкил қилади ва юқори кўрсаткичларда улар умуман йўқ.

Қабул қилувчидан у ёки бу ҳаракатни қилмаслик (чекманг, чекманг) илтимосини ўз ичига олган салбий императив гаплар ҳам мавжуд, улар инглиз тилида камтарона назокат билан ажралиб туради ва рус тилида жуда кенг тарқалган.

Инглиз тилида мулоим муносабатда бўлишни талаб қиладиган сўровни билвосита ифодалаш усулларига аниқ афзаллик берилади. Шунинг таъкидлаш керакки, сўровни билвосита ифодалаш усули Ўзбекистонда одамлар ўртасида ўртача ва юқори даражадаги мулоимлик ва маданият даражасида кенг тарқалган.

Сўровни ифодалашнинг энг кенг тарқалган усули бу модал феъллар билан сўроқ гапларидир. Е. Ринтелнинг умумлаштирилган маълумотларига кўра, сўровлар ҳар қандай хушмуомалаликнинг барча даражаларида билдирилган ҳолларда тез-тез учрайди.

Сўроқ гаплар орасида иккита асосий тур ажратилади:

а) объектга йўналтирилган, яъни тингловчига йўналтирилган:

Can you give me a lift home?

б) мавзуга йўналтирилган, яъни маърузачига йўналтирилган:

Can you get a lift home?

Инглиз тилида турли хил хушмуомалаликни ифодаловчи турли хил модал феъллар мавжуд. Улар орасида қуйидагиларни таъкидлаш керак:

May / Might (mumkin / mayli) (ҳаддан ташқари мулоим шакл, амалда қўлланилмайди), Will / Would, шунингдек уларнинг салбий шакллари.

Will you stop talking, please?

Would you give me a hand, please? Might I come in?

May I see Mr. Brown? Can you help me?

Could you help me?

Агар бирор киши ижобийроқ жавобга умид қилса, у ўз сўровини салбий савол шаклида тўлдириши мумкин:

Couldn't you give me more information?

Адресатга (қабул қилувчига) салбий жавоб бериш имкониятини берадиган ўзбек тилидаги тасдиқ шаклдаги гаплар эмас, балки салбий шаклдаги гаплар мулоимликни ифодалаш шаклидир. (Айтолмайсизми, почта қаерда?). Инглиз тилида тасдиқ шаклдаги сўроқ гаплар хушмуомалаликни белгилайди (Could you do that? - Couldn't you do that?). Ўзбек тилида эса нисбатан инкор шаклдаги сўроқ гаплар хушмуомалаликни ифодалайди.

Шунингдек, инглиз тилида қуйидаги гап қурилиши ҳам хушмуомалаликни ифодалашда қўлланилади. Бироқ бундай гап қурилиши нутқда жуда ҳам кенг қўлланилмайди (развернутые высказывания).

I will be grateful, if you could do it. It will be very kind for you, if you can help me.

Ўзбек тилида ҳам бундай гап қурилиши нутқда учраб туради, бироқ бу ҳолат одатда ҳол эргаш гапли қўшма гап воситасида ифодаланади. Масалан:

Агар менга ёрдам бера олсангиз сиздан миннатдор бўлардим.

Хушмуомалалик билан фикрни тингловчига етказишга таъсир қилувчи бошқа омиллар ҳам мавжуд.

- хушмуомалалик маркери ҳисобланувчи "илтимос" жумласи;

- сен/сиз (tout/vous) шакллари

- эркалатма-кичрайтирма шакллар (ўғилчам, қизчам, Олияжон)

- турли хилдаги минимизаторлар- вазиятда қўлланилаётган предмет ёки ҳолатнинг илтимос гаплардаги "социал қийматини" камайтириб кўрсатувчи белгилар;

- илтимосни ифодаловчи сўз ва иборалар такрори (Сиздан ўтиниб сўрайман)

Инглиз тилида бундай модификаторлар қатори кўп эмас:

- гап сўнгида қўлланилувчи иборалар (will you, would you, could you, right, all right, OK) «Pass me that cannula would you, nurse?» ;

- хушмуомалалик маркери ҳисобланувчи "илтимос" жумласи;

- could you perhaps /could you possibly /could you just/do you think you could

- эркалатма сўзлар (dear, honey, my friend).

Шу тарзда ҳар қандай жамиятда инсонлар ўртасида мулоқот 3 тоифадаги хушмуомалалик даражасида кечади- расмий, нейтрал ва яқинлик.

Хулоса. Шу ўринда шунинг таъкидлаш жоизки, хушмуомалалик категорияси интонация орқали ҳам ифодаланади, бироқ бу ҳодиса новербал нутқда кечадиган ҳолат бўлишига ўзига хос илмий ишмизда бунинг алоҳида тадқиқ этмадик.

Нутқ актларининг директив ҳолатдаги суҳбатнинг эксплицит хушмуомалаликнинг анализи жараёнида илтимосга тааллуқли нутқ этикети вазиятлари кўриб чиқилди, иборанинг формал хурмат

даражаси аниқланди. Илтимосда ишлатиладиган шакл адресант ва адресатнинг ижтимоий ҳолатига боғлиқ.

Хўш, мулоқот иштирокчилари маълум бир контекстда қайси бир шаклдан фойдаланишлари кераклигини қандай ҳал қиладилар? Сўзловчининг директивнинг керакли шаклини танлашларида қандай ижтимоий факторлар таъсир этади. Бундай факторлар қаторига қуйидагилар киради:

- мулоқот иштирокчиларининг ижтимоий яқинлиги, мавқеи, мулоқотнинг расмий ёки норасмийликда кечиши.

Имплицит хушмуомалаликда расмий ҳурматнинг даражаси қуйидаги омиллар орқали аниқланади: тўғридан тўғри илтимослардан қочиш, сўзловчи ва тингловчининг ҳаракатларидан фойда олиш, ҳаракатларни бажаришдаги меҳнат ҳажми, илтимос, нутқий актларида адресатга ҳаракатни амалга ошириш ёки оширмаслик ҳуқуқини бериш.

Пассив ва шахсиз конструкцияларнинг ишлатилиши, ноаниқ шахсиз олошлар ёрдамида илтимос нутқ актларида имперсонализация стратегиясини актуаллаштириш имплицитнинг намоён бўлиши ҳисобланади. Расмий иш дискурси имплицит хушмуомалалик шаклида ифодаланувчи нутқий стереотиплар, экспрессив нутқий актларда кечирим сўраш ва ундалма нутқий актларда қатъий бўлмаган, талаб этилmaidиган стилистик жиҳатдан юқори даражали илтимос шакллари кўп ишлатилиши билан характерланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алпатов В.М. Категория вежливости в современном японском языке. М.: Наука, 1973.
2. Искандарова Ш.М. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари. НДА, Самарқанд, 1993.
3. Мўминов С., Расулов Қ. Комуникантларнинг ижтимоий роли ва нутқий мулоқот ҳақида // Услугунослик ва фразеологиянинг долзарб муаммолари. –Самарқанд: СамДУ, 2007.
4. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness some universals in language use. Cambridge, England: Cambridge University Press
5. Lakoff, Robin (1990), Talking Power. New York: Basic Books.

УЎК: 811.512.133.(043.3)

XX АСРДА ЎЗЛАШМА СЎЗЛАРНИНГ МЕЪЁРЛАШУВИ МАСАЛАСИ

У.Я. Қўзиев, PhD, Наманган давлат университети, Наманган

Аннотация. Ўзлашма сўзлар тил ва жамият кесишувидаги муҳим муаммолардан ҳисобланади. Тил софлиги миллий маданият, мустақилликнинг бир белгиси сифатида доим олимларнинг диққат марказида бўлиб келган. Ушбу мақолада XX асрда ўзбек тилига сўз ўзлашиши, уларга муносабат ҳамда олиб борилган тил сиёсати ҳақида сўз кетади.

Калим сўзлар: тил софлиги, пуризм, жаҳид, “Чигатой гурунги”, ўзлашма сўзлар, байналмилал сўзлар

Аннотация. Заимствование слов является одной из важных проблем на стыке языка и общества. Чистота языка всегда была в центре внимания ученых, как признак национальной культуры, независимости. В этой статье рассматривается развитие узбекского языка в XX веке, отношение к ним и проводимая языковая политика.

Ключевые слова: чистота языка, пуризм, джаҳид, «Чигатой гурунги», заимствованные слова, международные слова

Abstract. Word borrowing is one of the important problems at the intersection of language and society. Purity of language has always been in the focus of scholars as a sign of national culture, independence. This article deals with the development of the Uzbek language in the twentieth century, the attitude to them and the language policy pursued.

Keywords: purity of language, purism, jadid, “Chigatay gurungi”, borrowed words, international words

Тил масаласи ижтимоий, мафкуравий, сиёсий масала бўлиб, миллат руҳияти, тақдири, маданияти билан боғлиқ, чатишиб кетади. XX аср ўзбек ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида жуда катта ўзгаришлар содир бўлган оралиқ саналади. Феодализм, ярим капитализм, социализм, бозор иқтисодиёти шароитига ўтиш атиги 2-3 авлод умри давомида юз бериши тил соҳасидаги сиёсат ва тилшунослик зиммасига катта вазифаларни юқлади.

Ўз ўрнида миллатнинг уйғоқ олимлари ҳам сўз ўзлаштириш борасида ўз фикрларини айтиб ўтганлар. Уларнинг фикрлари албатта ўз даврида жамоатчилик эътирофи ҳамда оммавий ахборот воситалари, нашр ишларига таъсир этмай қолмаган.

XX аср бошида Исҳоқхон тўра Ибрат араб тилининг ижтимоий қўлланиши ҳақида ёзиб, унинг дин тили сифатида, таълим олишда мажбурий қўлланиши халқнинг барча қатламларига этиб бормаётганлиги учун самарасиз қолаётганлиги ҳақида ёзади: «Олами исломни ҳар тарафидаги масжидларда халқ тили илан ваъз панд этмоқ жорийдир. Ёлғиз Туркистон ва Бухорога, билмайман, на сабадан жорий эмас. Онингчун халқни ахлоқу одоби кундан кун бузилмоқда... Лоақал мазмунини авомга тушундирмоқ керак. Ҳолбуки, халойиқга зарурроқ, керакдур» [8:157]. Ўз вақтида Тўрақўрғон уезди қозиси бўлган Исҳоқхон тўра масжидларда ваъз ўқиганда адабий тилда эмас, халқ тилида ўқиш кераклиги масаласини кўтаради.